

Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku*

Marija Mogorović Crljenko

Filozofski fakultet u Puli, Republika Hrvatska

Rad daje pregled ustanova u Istri koje su zbrinjavale bolesne i nemoćne u razdoblju srednjega i ranog novog vijeka, zaključno sa 17. stoljećem. U radu se prikazuje tko su bili osnivači tih ustanova: pojedini crkveni redovi, bratovštine ili komune. Budući da se u izvorima i literaturi nailazi na termine hospital, hospicij i ksenodokij, nastojalo se odrediti jesi to zaista različite ustanove ili je razlika samo u nazivima. Iz istraživanja je izostavljena istočna Istra, za koju se očekuju sustavnija istraživanja.

Osnovna je namjera ovog rada dati pregled ustanova u Istri koje su zbrinjavale bolesne i nemoćne u razdoblju srednjeg i ranog novog vijeka, zaključno sa 17. stoljećem. Najsustavniji postojeći rad o tome problemu rad je Bernarda Schiavuzzija¹ napisan krajem 19. stoljeća. Taj su problem doticali, no samo usputno, povjesničari raznih generacija, sve do naših dana, pa se i postojeći podaci nalaze raspršeni po raznim radovima vezanim uz problematiku crkvenih redova ili zdravstva u Istri. Stoga ćemo nastojati sintetizirati dosege dosadašnjih istraživanja te ih nadopuniti novim podacima iz izvora. U radu ćemo nastojati prikazati tko su bili osnivači tih ustanova (pojedini crkveni redovi, bratovštine ili pak komune). Također ćemo pokušati odrediti razlike među tim ustanovama. Naime, nailazimo na hospitale, hospicije i ksenodokije (*xenodochium*) te treba odrediti jesu li to zaista ustanove različitog tipa ili je razlika samo u nazivima. Na početku valja upozoriti da u malobrojnoj literaturi koja obrađuje ovaj problem na području Istre nailazimo na zbrku u nazivlju. Većina se karitativnih ustanova, odnosno onih koje su skrbile o bolesnima i nemoćnima, naziva *hospitalima* (*hospitale, ospedale*). Međutim termin *hospicij*, koji inače označava gostinjac, odnosno mjesto gdje se primalo i zbrinjavalo hodočasnike, u pojedinim se naših autora javlja i u značenju samostana ili priorata,² pri čemu

* Zahvaljujem svima koji su svojim sugestijama pridonijeli nastanku ovog rada: dr. sc. Ireni Benyovsky, prof. dr. sc. Miroslavu Bertoši, mr. sc. Tatjani Buklijaš, Mislavu Elvisu Lukšiću, prof., te Tajani Ujčić, prof.

¹ B. SCHIAVUZZI, "Le istituzioni sanitarie nei tempi passati" (dalje: *Le istituzioni*), *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, sv. VIII., 1892.

² Naime, termin *hospicij* može označavati redovničku kuću, koja nije pravi samostan, a i konačište, dom za siromahe, a kadkad i sam hospital. Usp. I. GRAH, "Pazinski kraj u izvještajima Pićanskih i porečkih biskupa Svetoj Stolici (1588-1780)" (dalje: Pazinski kraj), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXVI., Pazin-Rijeka, 1983., 214. Ovdje navodimo neke primjere iz literature, u kojima se termin hospicij rabi u prvom značenju, međutim ne možemo biti sigurni da u pojedinim slučajevima navedeni termin ima drugo značenje. U Kopru se tako spominje benediktinski hospicij, koji je uz crkvu Sv. Apolinara in Gasello uredila mletačka opatijska matica, a koji je u 12. i 13. st. povećao svoje posjede te da je s njime 1445. združen hospicij i crkva Navještenja Blažene Djevice Marije, također u Kopru. U Kopru se još spominje i crkva Sv. Marije na Serminu, uz koju je "vjerojatno postojao priorat ili hospicij". U Izoli se o govori o "benediktinskom samostanu ili hospiciju Sv. Petra". U Piranu se uz benediktinski

se uopće ne navodi njegova karitativna uloga, pa, dakle, ni briga o putnicima. Termin *xenodochium*, koji označava ustanovu koja je skrblila prvenstveno o strancima, u Istri pronalazimo u Motovunu, gdje se taj termin rabi kao naziv za ustanovu koja je ugošćavala hodočasnike. Nadalje, treba utvrditi jesu li zaista postojali pojedini hospitali, koji se često navode u literaturi, a za koje se obično ne navodi izvor (primjerice hospital u Puli), ili je to pogreška koja se redovito prenosi iz jednog djela u drugo.

Razvoj karitativnih ustanova u Istri možemo pratiti gotovo neprekidno od ranog srednjeg vijeka pa do najnovijeg doba. Postanak i djelovanje takvih najstarijih ustanova vezan je, kao i u ostalim dijelovima Europe, uz crkvene redove, benediktince, te posebice templare i ivanovce, djelovanjem kakvih se povećava i broj karitativnih ustanova. Ti redovi svoje su samostane i posjede imali obično izvan gradskih zidina, pa su stoga i karitativne ustanove koje su oni osnivali i vodili također bile izvan grada. U razvijenom i kasnom srednjem vijeku skrb o bolesnima i nemoćnima često preuzima i svjetovna zajednica, komuna, zatim bratovštine građana, a vrlo često imućniji građani dio svojih nekretnina, ponajprije kuće, oporučno namjenjuju skrbi za bolesne i nemoćne. Stoga, u tom razdoblju karitativne ustanove obično pronalazimo unutar gradskih zidina. Vrlo često komune, a i crkvene vlasti, određuju nadstojnike koji će upravljati hospitalima da bi oni što bolje i svrhovitije djelovali. Primjećujemo, dakle, da su u Istri, kao i u ostalim dijelovima Europe, karitativne ustanove koje su osnivali benediktinci, te templari i ivanovci, u pravilu bile smještene izvan naselja, a one kojima osnivači bile bratovštine, komune ili pojedinci, bile su smještene unutar gradova. Nažalost, oskudni izvori i šturi podaci³ ne dopu-

---

samostan Sv. Onofrija spominje i hospicij. Nadalje, za samostan Sv. Petra u Šumi navodi se, kako je uz ostale posjede imao i dva hospicija s kapelama Sv. Siksta i Sv. Šimuna. Za samostan Sv. Andrije, za koji se povjesničari još nisu usuglasili je li se nalazio na otočiću pred Rovinjem ili na otočiću pred Pulom, navodi se da je bio "hospicij Sv. Marije u Raveni"; I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj* (dalje: *Benediktinci*), sv. III., Split, 1963., 82.-167. U svojoj drugoj relaciji Svetoj Stolici iz 1670. godine novigradski biskup Giorgio Darmini navodi da izvan gradskih zidina postoji "samostan ili hospicij s crkvom", a drugi novigradski biskup Nicola Gabrieli, također u svojim relacijama Svetoj Stolici najprije govori da kod gradskih vrata postoji hospicij i crkva Majke Božje od puka (2. relacija iz 1687. godine), zatim da uz gradske bedeme postoji samostan s crkvom Majke Božje te, nešto dalje, da je hospicij pretvoren u dom za siromaha (6. rel. iz 1696.), a u idućoj relaciji (1699.), da je jedini franjevac povučen iz hospicija...; I. GRAH, "Izvjestaji novigradskih biskupa Svetoj Stolici (1588-1808)" (dalje: *Izvjestaji novigradskih biskupa*...), *Croatia Christiana Periodica* (dalje: CCP), br. 16., Zagreb, 1985., str. 75.-76. i 84. Pulski biskup Julije Saraceno u svom trećem izvještaju (1637.) Svetoj Stolici navodi kako u biskupiji dva samostana imaju po jedan hospicij, ne navodeći preciznije ulogu tih hospicija, ali zato navodi da se za jednoga bori inkvizitor, a za drugoga neki riječki plemić. Grah pretpostavlja da se inkvizitor borio za napušteni hospicij u Balama, a za riječki pavlinski hospicij borila obitelj se Celebrini. Pulski biskup Bernardin Corniani u svojoj prvoj relaciji (1668.) Sv. Stolici nabraja samostane raznih redova u svojoj biskupiji, među kojima navodi i onaj "augustinaca s jednim hospicijem". Ni taj biskup ne navodi pobliže što točno podrazumijeva pod tim hospicijem. Inače, biskupi navode i hospitale u biskupiji; I. GRAH, "Izvjestaji pulskih biskupa Svetoj Stolici" (dalje: *Izvjestaji pulskih biskupa*), CCP, br. 20., Zagreb, 1987.

³ Spomenimo da je npr. arhiv rovinjskog Kaptola uništen još krajem srednjega vijeka. Barbanski je, pak, arhiv izgorio u požaru krajem pretposljednog stoljeća (1893.). Ipak, podatke o karitativnim ustanovama u razdoblju srednjega vijeka možemo pronaći i u suvremenijim izvorima, nastalima u 19. st. Naime, Bečki je dvor nastojao, odmah nakon zauzeća Istre (1797.-1806.; 1813./14.), upoznati sveukupno stanje u njoj, pa se prikupljaju i evidentiraju podaci o raznim područjima života, pa i o zdravstvu. Za ovaj je rad osobito važan dokument iz 1803. godine, koji se čuva u Državnom arhivu Republike Slovenije u Ljubljani, pod signaturom *Notizie Statistiche...1803 - 1815*, a koji je objavio I. ERCEG u članku "O zdravstvenim prilikama u Istri početkom 19. stoljeća" (*O zdravstvenim...*), u *Vjesniku historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* (dalje: VCHARIP), sv. XXIV., 1981., str. 175.-221., kao dokument br. 1. Podaci su u tom dokumentu dani u kvantitativnim veličinama, te se u njima može vidjeti kako je bila organizirana i gdje je bila locirana zdravstvena služba, te otkada je u pojedinom mjestu postojala institucionalna skrb o bolesnima i siromasima. Budući da je barbanski arhiv izgorio, od osobite su nam važnosti i *Annali dei castelli di Barbana e Rachele nell'Istria* (dalje: *Annali*) Josipa Antuna Batela, koji je sredinom 19. st. bio barbanski načelnik. Navedeni se rukopis čuva u Batelovoj ostavštini u Arhivu HAZU u Zagrebu. Vrlo su dragocjen izvor i relacije istarskih biskupa Svetoj Stolici, pohranjene u Vatikanskom tajnom arhivu, sadržaj kojih nam je poznat zahvaljujući istraživanjima vlč. I. Graha, koji je njihov sadržaj objavio u časopisu *Croatia Christiana Periodica*.

štaju nam stvaranje potpune slike o karitativnim ustanovama na ovom području u razdoblju srednjega i ranoga novoga vijeka, no mnoge od tih karitativnih ustanova ipak možemo locirati i vremenski odrediti.

Benediktinci su, kao jedan od starijih redova, u Istri bili dosta rasprostranjeni. Prva je vijest o njima u Istri zabilježena sredinom 8. st., no prvi se njihov samostan spominje tek krajem 10. st., točnije 990. godine i tiče se Sv. Mihovila nad Pulom.⁴ Nekada je stara Pula bila koncentrirana na dosta malom području, na brdu Kaštel i oko njega, a samostan Svetog Mihovila nalazio se izvan gradske jezgre, oko četrsto metara istočno od gradskih zidina, na Mihovilovom brdu,⁵ gdje je danas sjedište pulske Opće bolnice. Unutar se benediktinskih samostana, uz ostalo, razvija i samostanska medicina,⁶ a tako je bilo i u pulskom samostanu. Naime, benediktinski su samostani imali po dva redovnika zadužena za brižljivo njegovanje, kupanje i hranjenje bolesnih redovnika i drugih bolesnika. Redovnik kojemu je zadaća bila njegovanje bolesnih redovnika nazivao se *infirmarius*, a onaj koji je liječio ostale bolesnike nazivao se *elemosynarius*.⁷ Premda nije poznato je li pri ovom samostanu osnovan i hospital, čini se da je na tom mjestu bilo svojevršno plemićko lječilište i odmorište. Naime, u navedeni su samostan navraćali, boravili i liječili se poznati ljudi tadašnjice, a posebice istarski grofovi, članovi njihovih obitelji i njihovi prijatelji. Od takvih koji su boravili u navedenom samostanu mogli bismo istaknuti dvije osobe, to su mađarski kralj Salamon (sin Andrije I. i nećak Bele I., koji ga je protjerao), te, prema predaji, veliki talijanski pjesnik Dante Alighieri, koji je tu boravio oko 1304. godine, te koji u svojoj "Božanskoj komediji", u "Paklu", spominje i Pulu.⁸

Ovaj je samostan bio jedan od utjecajnijih samostana u Istri. Svoje je posjede imao u Puli i njezinoj okolici, ali i na području Porečke biskupije, te je i prema porečkom biskupu i kaptolu imao stalna godišnja podavanja.⁹ Neki autori (Ostojić) spominju da je tom pulskom samostanu pripadala i bolnica Sv. Antuna, koja je bila smještena izvan grada. Međutim, taj podatak trenutno ne možemo potkrijepiti izvorima, a ni autor ne upućuje ni na kakav izvor.¹⁰ Benediktinci su napustili samostan u drugoj polovici 15. st., a papa Pavao II. godine 1470. definitivno mu je oduzeo redovničku upravu.¹¹ Ako je zaista postojala navedena bolnica, vezana uz spomenuti samostan, vjerojatno je i djelovala tijekom srednjega vijeka.

Na najvećem brijunskom otoku, nedaleko od Pule, i danas postoje ruševine crkve Sv. Marije, koju se pogrešno drži crkvom Sv. Petra, a misli se da je izgrađena u 8. st. ili ranije.¹² Uz ruševine spomenute crkve nalaze se i ruševine neke zgrade, koja je, prema predaji, bila samostan.

⁴ OSTOJIC, Benediktinci, III, 70.

⁵ I. RUDELIĆ - Z. MARETIĆ, "O povijesnim zbivanjima na Mihovilovom brdu, sjedištu današnje bolnice Medicinskog centra u Puli" (dalje: O povijesnim zbivanjima), *Zbornik zdravstva u Istri*, Pula, 1982., 373.

⁶ Medicinska enciklopedija, *Bolnica*, 213.

⁷ RUDELIĆ - MARETIĆ, O povijesnim zbivanjima, 376.; usp.: V. TONKOVIĆ - I. RUDELIĆ - V. PAIĆ - A. BARTOLIĆ, "Konture razvoja medicine i medicinske misli u Istri do kraja XIX stoljeća" (dalje: *Konture*), *Prilozi o zavičaju*, I, 1980., 217-229.; M. D. GRMEK, "Razvoj medicinske misli u Hrvatskoj do XII. stoljeća", *Spomen knjiga Zbora liječnika Hrvatske*, Zagreb, 1954.

⁸ RUDELIĆ - MARETIĆ, O povijesnim zbivanjima, 376.; OSTOJIC, Benediktinci, sv. III., 162.-163.

⁹ Ostojić, Benediktinci, III, 163.; Cod. Dipl. Istriano, a. 1030., a. 1060., a. 1118.

¹⁰ OSTOJIC, Benediktinci, III, 163.

¹¹ OSTOJIC, Benediktinci, III, 163.-164.

¹² OSTOJIC, Benediktinci, III, 171.; usp. i A. MOHOROVIĆIĆ, "Sjeverozapadna granica rasprostranjenosti starohrvatske arhitekture", *Peristil*, II, 1957., 100.

Kandler¹³ i De Franceschi¹⁴ misle da je to bio benediktinski samostan, koji su benediktinci napustili 1312. godine zbog kuge. Nakon njihova odlaska i taj je samostan, prema predaji, prešao u ruke templara, a zatim sačinjavao komendu ivanovaca.¹⁵ Ne postoje podaci je li unutar tog samostana djelovao hospital. To možemo samo pretpostaviti ako je samostan zaista prešao u ruke templara i ivanovaca, koji su redovito skrbili za hodočasnike, bolesne i nemoćne.

U literaturi se često spominje da su benediktinci imali na određenom mjestu uređen i hospicij.¹⁶ Međutim, čini se da se naziv hospicij, kako smo već gore upozorili, u spomenutoj literaturi o benediktincima ne rabi uvijek za mjesto njihova karitativnog djelovanja, dakle u smislu hospitala ili gostinca, nego i za manji samostan. Ipak, za pojedine se benediktinske samostane izričito navodi i njihova karitativna uloga, pa stoga možemo zaključiti da su oni, premda možda i nisu imali uređene hospitale, ipak skrbili o bolesnima i nemoćnima. Ovdje valja istaknuti samostan Sv. Mihovila u Limskej Drazi,¹⁷ koji je pomogla izgraditi markgrofica Acika, kći istarskog markgrofa Vecelina. Ona je, uz to, 1040. godine obdarila samostan "da monasi mogu primati siromahe".¹⁸ Početkom 14. stoljeća samostan je napušten te ga je 1305. porečki biskup "za vječna vremena" ustupio templarima, redu koji je bio usmjeren na zaštitu i zbrinjavanje hodočasnika.¹⁹ Nakon ukinuća reda templara samostan je prema mišljenju jednih autora (Ostojić) vraćen kamadoljanima,²⁰ a drugi (Dobronić) misle da su ga naslijedili ivanovci ili hospitalci, što se često događalo s templarskim samostanima nakon utrućuća njihova reda.²¹ Samostan je definitivno ukinut 1652. godine. Nije poznato je li od odlaska templara pa do njegova konačna ukinuća tamo i dalje djelovao hospital ili se i njegova djelatnost ugasila nakon odlaska templara. Ako je vjerovati tvrđnji (Dobronić) da je samostan prešao u ruke ivanovaca, hospital je u njemu još neko vrijeme vjerojatno postojao, no o tome nemamo izvornih podataka, a autorica ne navodi izvor prema kojemu se to zaista i dogodilo.

Kao mjesto djelovanja hospitala valja još spomenuti i benediktinski samostan i crkvu Sv. Ivana na Livadi, koja se također nalazila u Porečkoj biskupiji. U prvoj polovici 13. st., točnije 1240. godine samostan, nakon odlaska benediktinaca, prelazi u ruke templara, a njih, pak, nasljeđuju ivanovci.²² Premda se hospital na ovom mjestu ne spominje za benediktinaca, vrlo je vjerojatno da je on djelovao i tada jer biskup, prilikom predaje samostana, templare obvezuje "da i dalje ondje drže hospital".²³ S ovim je samostanom, kao sjedištem, u doba ivanovaca bila povezana i

¹³ P. KANDLER, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale* (dalje: *Indicazioni*), Trieste, 1855., 191.; isti, *Notizie storiche di Pola* (dalje: *Notizie*), 230; OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 172.

¹⁴ Car. DE FRANCESCHI, *L'Istria*, Poreč, 1879., 485.; OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 172.

¹⁵ OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 171.; Lj. DOBRONIC, *Viteški redovi - Templari i ivanovci u Hrvatskoj* (dalje: *Viteški redovi*), Zagreb, 1984., 78.

¹⁶ Vidi bilj. 1. u ovom radu.

¹⁷ Prema predaji oko 1000. godine Sv. Romuald, osnivač strogog kamadoljanskog reda na osnovi regule sv. Benedikta, boravio je u Istri te utemeljio samostan Sv. Mihovila Arhandela u Limskej Drazi. Vidi: OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 123.

¹⁸ OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 123.; D. KARBIĆ, "Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća" (dalje: *Marginalne grupe*), *Historijski zbornik*, sv. XLIV., 1991., 64.

¹⁹ OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 125.; KARBIĆ, *Marginalne grupe*, 64-65.; DOBRONIC, *Viteški redovi*, 78.

²⁰ OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 125.

²¹ DOBRONIC, *Viteški redovi*, 78.

²² OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 123.; Dobronić, pak, navodi kako navedeni samostan najprije (tj. 1240. g.) dobivaju ivanovci, zatim ga od 1305. pa do ukinuća reda 1312. ili nešto kasnije drže templari, da bi nakon toga opet pripao ivanovcima. Vidi: DOBRONIC, *Viteški redovi*, 103. i 158.; Usp. i F. BABUDRI, *Le antiche chiese di Parenzo*, Poreč, 1912.

²³ OSTOJIC, *Benediktinci*, III., 123.

crkva Sv. Marije na Božjem Polju kod Vižinade,²⁴ međutim nije poznato je li i tamo djelovao hospital. Nakon odlaska ivanovaca krajem 15. stoljeća, samostan i crkva Sv. Ivana na Livadi vraćeni su biskupu i kaptolu,²⁵ a te su zgrade 1447. upotrijebljene za ubožnicu.²⁶ U prvoj polovici 16. st., preciznije 1537. godine, samostan su preuzeli trećoreci-glagoljaši,²⁷ međutim nemamo podataka je li i dalje ondje djelovao hospital ili kakva slična karitativna ustanova.

Već spomenuti istarski povjesničar Schiavuzzi navodi da su prve hospitale u Istri osnovali templari. Ti su se hospitali nalazili na prijelazima kod Rižane i Mirne, zatim uz crkvicu Svete Marije na Božjem Polju kod Vižinade, na području Limskog kanala, te izvan pulskih zidina. U njima su pružali utočište putnicima te se skrbili o siromašnima i bolesnima.²⁸ Zanimljivo je da ni za jedno od ovih mjesta Schiavuzzi ne donosi potvrdu izvora. S druge, pak, strane, Dobronić,²⁹ koja se posebice bavila posjedima vitezova templara i ivanovaca na tlu Hrvatske, posjede navedenih redova ne pronalazi, odnosno ne navodi ni kod Rižane, ni kod Mirne, pa ni u Puli i njezinoj okolici. Od spomenutih posjeda templara, uz koje su djelovali i hospitali, ona navodi samo one kod Limskog zaljeva, kod Vižinade (crkva Sv. Marije na Božjem Polju) i kod Poreča (crkva Sv. Ivana na Livadi), a posjed na Brijunima drži upitnim.³⁰

Benediktinci, a zatim templari i ivanovci, vidjeli smo, obično su svoje samostane, u kojima su vrlo često razvijali i karitativnu djelatnost, imali izvan gradova. Pokušat ćemo odrediti hospitale koji su se nalazili unutar istarskih gradova, te koji nisu nužno bili u sklopu samostana, nego su se o njima skrbile ili komune, ili, pak, pojedine bratovštine. Pregled karitativnih ustanova koje su djelovale u Istri u navedenom razdoblju navest ćemo prema mjestima u kojima se pojavljuju. Najprije ćemo navesti one u obalnim mjestima, od sjevera prema jugu, a zatim one u unutrašnjosti.³¹

U Kopru se u razdoblju srednjega vijeka spominju tri hospitala. Među njima prvi se spominje *Hospital svetog Nazarija*. Naime, sredinom 13. stoljeća, koparski su konzuli potaknuli biskupa i koparski Kaptol na zbrinjavanje siromaha. Na njihov je poticaj hospital i otvoren 1262. godine. U početku su njime upravljali konzuli, no krajem 14. stoljeća, točnije 1389. godine, određeno je da Vlada bira priora i "još jednu osobu" koja će upravljati hospitalom. Hospital se uzdržavao darivanjem građana, a mogao je zbrinuti 10 siromaha.³² Navedeni je hospital zbrinjavao bolesne, nemoćne i nahoćad.³³ Drugi koparski hospital - *Hospital Svetoga Marka*, osnovan je 1323.,³⁴ odnosno 1359.³⁵ godine privatnom donacijom, a osiguravao je smještaj i opskrbu za 8 siromaha.³⁶ Tijekom srednjega vijeka u Kopru je postojao još jedan hospital, koji je osnovala

²⁴ DOBRONIĆ, Viteški redovi, 103.; SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 380.

²⁵ OSTOJČIĆ, Benediktinci, III., 123.

²⁶ DOBRONIĆ, Viteški redovi, 158.

²⁷ I. GRAH, "Izvjestaji porečkih biskupa Svetoj Stolici (1588 - 1775)" (dalje: Izvjestaji porečkih biskupa), CCP, 12., Zagreb, 1983., 19.

²⁸ SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 380.-381.

²⁹ Lj., DOBRONIĆ, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulklaraca u Hrvatskoj*, Zagreb, JAZU, 1984.

³⁰ DOBRONIĆ, Viteški redovi, 78., 103.

³¹ U radu nije obuhvaćeno područje istočne Istre, za što su potrebna dodatna istraživanja, te će to biti učinjeno drugom prigodom.

³² SCHIAVUZZI, Le istituzioni..., 381-382.; TONKOVIĆ - RUDELIĆ - PAIĆ - BARTOLIĆ, Konture, 222.

³³ ERCEG, O zdravstvenim, (dok. br.1), 178.; L. GLESINGER, "Prilozi za povijest zdravstva u Istri" (dalje: *Prilozi...*), *Rasprave i građa za povijest znanosti*, knj. 5, Razred za medicinske znanosti, sv. 1, Zagreb, 1989., 128.

³⁴ GLESINGER, Prilozi, 128.

³⁵ SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 381.

³⁶ ERCEG, O zdravstvenim, (dok. br.1), 178.; GLESINGER, Prilozi, 128.

bratovština Svetog Antuna. Taj je hospital skrbio o "nekoliko" siromaha,³⁷ a sredinom 16. stoljeća, točnije 1554. združen je s već spomenutim Hospitalom svetog Nazarija.³⁸ Osim hospitala, u Kopru je postojalo i utočište za napuštene, otvoreno 1555. godine (njegovi su šticećnici kasnije primljeni u gradsku bolnicu).³⁹ Osim navedenih hospitala, u Kopru je 1687. godine zakladom obitelji Grisoni osnovano i pet malih kućica za smještaj siromaha.⁴⁰ U Izoli se u 15. stoljeću također spominje hospital za siromahe, međutim o njemu nemamo detaljnijih podataka.⁴¹ U Piranu je 1222. osnovan *Hospital svetog Hermagora*.⁴² O upravi hospitala brinula se komuna. Pod navedenim je imenom u dijelu *Porta di Campo* hospital djelovao do 1433. godine. Tada je preimenovan u *Hospital Svetog Mihovila* te je premješten u blizinu crkvice *Sanctae Nivis Mariae*.⁴³ Godine 1517. u Piranu postoji bolnica za bolesnike,⁴⁴ a navedeni se hospital više ne spominje.

U svojoj drugoj relaciji Svetoj Stolici, iz 1687. godine, novigradski biskup Nicola Gabrielli (1684-1717) navodi da je u gradu (tj. Novigradu, koji je bio sjedište biskupije) postojao i hospital "koji sada jedva uzdržava zgradu, budući da su mu skromna dobra neobrađena".⁴⁵ Premda prethodni biskupi u svojim relacijama Svetoj Stolici ne spominju hospital, čini se da je on ipak postojao, kako to ovaj biskup navodi, a u njegovo je vrijeme očito već bio u lošem stanju. I. Grah kao potvrdu tomu navodi da se od 1480. godine spominju kirurzi koji su vodili ljekarnu i brinuli se za gradski sat, a 1550. gradska je uprava zaposlila po jednog liječnika i ljekarnika za suzbijanje malarije, koja se sve više širila.⁴⁶ U istom izvještaju biskup spominje da kod gradskih vrata postoji hospicij i crkva Majke Božje od puka, koje su 1638. napustili dominikanci. U svojem, pak, šestom izvještaju (1696.) navodi da su navedeni samostan i crkva povjeren franjevcu trećorecu, te da je hospicij pretvoren u dom za siromahe.⁴⁷ Nadalje, kada su poglavari povukli franjevca iz navedenog hospicija (7. izv. iz 1699.g.), hospicij i crkvu preuzeli su kanonici, a očito je hospicij i dalje nastavio djelovati kao dom za siromahe, jer se u 10. relaciji (1708.) navodi da u gradu postoji dom za siromahe.⁴⁸ No, budući da biskup u svojim posljednjim izvještajima, 11. (1711.) i 12. (1715.), izričito navodi da u biskupiji nema hospitala,⁴⁹ očito se djelatnost tog hospicija, odnosno doma za siromahe, tada već ugasila.

U Poreču su tijekom srednjega vijeka također djelovali hospitali. Već smo spomenuli da benediktinski samostan, koji se nalazio uz crkvu Svetog Ivana na Livadi, 1240. godine prelazi u ruke templara, koje biskup prilikom predaje obvezuje da i dalje tamo drže hospital. Na tom je mjestu djelovao hospital Svetog Ivana preko mora (*Hospitale di S. Giovanni oltre il mare*).⁵⁰

³⁷ ERCEG, O zdravstvenim, (dok. br.1), 178.; GLESINGER, Prilozi, 128.

³⁸ SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 382.

³⁹ SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 390.

⁴⁰ GLESINGER, Prilozi, 128.

⁴¹ ERCEG, O zdravstvenim, (dok. br.1), 182.; GLESINGER, Prilozi, 128.

⁴² Hospital je osnovan zahvaljujući legatu Dominika, sina Petra Murarija, i njegove žene Pilice (*Domenico figlio di Pietro Murari, assieme a Pilizza sua moglie*), vidi: SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 383., usp. i: TONKOVIĆ - RUDELIĆ - PAIĆ - BARTOLIĆ, Konture, 222.

⁴³ SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 383.

⁴⁴ ERCEG, O zdravstvenim, (dok. br.1), 178.; GIESINGER, Prilozi, 128.

⁴⁵ GRAH, Izvještaji novigradskih biskupa, 84.

⁴⁶ Na ist. mj.

⁴⁷ GRAH, Izvještaji novigradskih biskupa, 84.

⁴⁸ Na ist. mj.

⁴⁹ GRAH, Izvještaji novigradskih biskupa, 79.-80.

⁵⁰ SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 384.; ERCEG, O zdravstvenim, (dok. br.1), 178.; GLESINGER, Prilozi, 128.

Nije poznato do kada je taj hospital djelovao. Krajem 13. st., točnije 1297. u gradu Poreču spominje se još jedan hospital - *Hospital Svetoga Blaža*, kojim je upravljao prior.⁵¹ Nije poznato do kada je djelovao taj hospital. Čini se da u 15. st. nema adekvatne institucije koja bi se skrbila o bolesnima i nemoćnima jer 1447. gradsko vijeće drži potrebnim obnoviti hospital, što je i učinjeno.⁵² Međutim, nije posve jasno je li navedene godine obnovljen hospital koji se nalazio u gradu, dakle onaj *Svetoga Blaža*, ili pak, onaj koji je bio izvan grada, i koji je, prema nekim autorima,⁵³ nakon odlaska ivanovaca, spomenute godine pretvoren u ubožnicu. U Rovinju 1475. godine Matej pok. Andrije Dotario, gastald bratovštine Majke Božje od Kamponjane osniva hospital za siromašne, bolesne i nemoćne posvećen Majci Božjoj od Milosrđa i Svetom Lovri. Navedeni se hospital uzdržavao prihodima bratovštine te je imao odvojene dijelove za zbrinjavanje muškaraca i žena.⁵⁴

Naveli smo da je na današnjem području Pule, koje se u srednjem vijeku nalazio izvan gradskih zidina, u sklopu benediktinskog samostana Sv. Mihovila, djelovao svojevrstan hospital. Sljedeći je pulski hospital povezan s dolaskom templara u Pulu. Templari, naime, u Pulu dolaze u prvoj polovici 12. st. te im je nakon dolaska dodijeljena crkva *Santa Felicita*, uz koju su podigli samostan.⁵⁵ Na tom su području templari stekli i posjede, među kojima je bilo i područje uz izvor vode *Fons Nymphaea*, uz koji su, ubrzo nakon dolaska, već u 12. st. podigli i hospital.⁵⁶ Nakon utruća templarskog reda, hospital preuzimaju ivanovci.⁵⁷ Pula 1331. godine priznaje mletačku vlast. Mlečani, pak, iz strateških razloga 1357. ruše hospital, koji se nalazio izvan gradskih zidina, te ga premještaju unutar zidina.⁵⁸ Sljedeću vijest o pulskom hospitalu imamo s početka 17. st., kada pulski biskup Uberto Testa (1618.-1623.) u obje svoje relacije (1620. i 1621.) upućene Svetoj Stolici, navodi da u Puli postoji jedan hospital.⁵⁹ I njegovi naslje-

⁵¹ SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 384.; GLESINGER, *Prilozi*, 126; KARBIĆ, *Marginalne grupe*, 67.

⁵² SCIAVUZZI, *Le istituzioni*, 384-385.; KARBIĆ, *Marginalne grupe*, 67.

⁵³ DOBRONIĆ, *Viteški redovi*, 158.

⁵⁴ SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 385.; GLESINGER, *Prilozi*, 126; KARBIĆ, *Marginalne grupe*, 67.

⁵⁵ B. SCIAVUZZI, *Cenni storici sulle istituzioni e vicende sanitarie della città di Pola fino all'anno 1910* (dalje: *Cenni storici*), Pula, 1926., 15.

⁵⁶ I. RUDELIĆ, *Povijest medicine u južnoj Istri* (dalje: *Povijest medicine...*), Pula, 1998., 67-68.; SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 380.; isti, *Cenni storici...*, 15.-16.; *Medicinska enciklopedija*, sv. 1., *Bolnice*, 217.; Glesinger navodi kako su templari hospital podigli uz nekadašnji hram Nimfej, koji se nalazio izvan gradskih zidina. Vidi: GLESINGER, *Prilozi*, 126.; Dobronić, pak, premda obraduje posjede templara i ivanovaca u Hrvatskoj, uopće ne spominje njihove posjede na puljštini. Vidi: DOBRONIĆ, *Viteški redovi*; ista, *Posjedi*.

⁵⁷ SCHIAVUZZI, *Cenni storici*, 16.; RUDELIĆ, *Povijest medicine*, 67.- 68.

⁵⁸ Schiavuzzi navodi da je novoobnovljeni hospital bio smješten unutar gradskih zidina (kao potvrdu ovoj tvrdnji navodi Arhiv Pulskog kaptola, koji danas nije cjelovito sačuvan, posebice onaj njegov dio koji se odnosi na srednji vijek; dio materijala tog arhiva pohranjen je u Državnom arhivu u Pazinu.), a zatim dodaje da je to bilo u blizini kule Priulane, gdje je hospital i djelovao do 1842. godine, usp.: SCIAVUZZI, *Cenni storici*, 16.; Glesinger, navodi kako je novi hospital podignut pokraj Kaštela, također unutar gradskih zidina, usp.: GLESINGER, *Prilozi*, 126.; Rudelić, pak, navodi, da je 1357. hospital premješten unutar gradskih zidina "ispod Kaštela, uz kulu Priulanu", usp.: RUDELIĆ, *Povijest medicine*, 68., vidi i: TONKOVIĆ - RUDELIĆ - PAIĆ - BARTOLIĆ, *Konture*, 223.; Međutim, Rudelić nekritično uzima Schiavuzzijev podatak. Naime, Schiavuzzi ne navodi kad je točno hospital smješten uz kulu Priulanu, nego samo da je novoobnovljeni hospital tamo djelovao do polovice 19. st. U 14. st. hospital nikako nije mogao biti smješten uz kulu Priulanu, jer je ona izgrađena tek u prvoj polovici 17. st., usp.: M. BERTOŠA, "Tutamen civitatis & provinciae ("Štit gradu i pokrajini"). Vojni inženjer Antoine De Ville i njegova tvrđava u Puli u spletu povijesnih okolnosti 17. i 18. stoljeća", *Istra*, 119., god. XXIX., nova serija br. 1./2., Pula, 1991., 26.-45., 34. Ipak, hospital je mogao biti smješten, kako navodi Glesinger, uz Kaštel, koji je u srednjem vijeku postojao na brežuljku unutar starogradske jezgre, a na tom će mjestu tristotinjak godina kasnije biti izgrađena i kula Priulana, u sklopu nove tvrđave.

⁵⁹ GRAH, *Izvjestaji pulskih biskupa*, 38.

dnici, pulski biskupi Innocenzo Serpa (1624.) u svojoj relaciji, Marin Badoer (1641.-1648.) u drugoj relaciji (1646.), te Giuseppe Bottari (1695.-1729.), također u drugoj relaciji (1702.) spominju postojanje pulskog hospitala, a Bottari navodi i to da hospital za bolesne i siromašne uzdržava Bratovština Sv. Tome.⁶⁰ Nadalje, pulski biskup Bernardin Corniani (1664.-1689.) u svojoj trećoj relaciji iz 1683. godine, izvješćujući o austrijskom dijelu ove biskupije, negoduje što se laički suci, između ostalog, “upliću u sporove redovnica, redovnika, hospitala”.⁶¹ Biskup ne navodi o kojim se hospitalima radi i gdje su oni smješteni, no iz ovog je iskaza očito da je na području biskupije, u njegovo doba, djelovalo više hospitala.⁶² O hospitalima u pulskoj biskupiji govori i već spomenuti biskup Bottari. On u svojim relacijama donosi podatke o hospitalima na čitavom području svoje biskupije, dakle i u austrijskom i mletačkom području. U drugoj (1701.) i sedmoj (1719.) relaciji navodi da u biskupiji postoji 5 hospitala, a u četvrtoj (1710.), petoj (1714.) i osmoj (1721.) bilježi 6 hospitala. Ni on ne navodi o koji su to hospitali i gdje su smješteni, stoga ne možemo biti potpuno sigurni jesu li ti hospitali postojali i ranije, i ako jesu, koji su to, ili su to, pak, novoosnovani hospitali, što je manje vjerojatno jer to izričito biskup ne spominje.⁶³

U Labinu je 1561. osnovan hospital legatom Mateja Scampicchija (Matteo Schampicchio), koji namjenjuje jednu svoju kuću za hospital za siromašne, obvezujući svoje nasljednike da se skrbe o njima.⁶⁴ Barban je također imao svoj hospital. U terminaciji Leonarda Loredana, gospodara Barbana, od 15. travnja 1576. utvrđeno je da se postojeći, već ruševni hospital obnovi, te je određeno da kapetan izabere dva zastupnika (*procuratori*) i upravitelja (*governatore, governante*) da bi se što bolje upravljalo radovima i imovinom spomenutog hospitala.⁶⁵ Hospital je, dakle, postojao i ranije, a u drugoj je polovici 16. stoljeća bio već u lošem stanju. U njegovoj su obnovi sudjelovali i stanovnici Barbana ostavljajući svojim oporukama sredstva za novi hospital, odnosno za obnovu postojećega.⁶⁶ Uz ostalo, bila je postavljena i nadstojnica (Priora), koja je trebala stanovati u samom hospitalu, njegovati bolesnike i skrbiti se o njihovoj odjeći. U tom hospitalu siromasi nisu stanovali, nego su u njemu mogli boraviti najviše tri dana,⁶⁷ odnosno morali su ga napustiti odmah nakon ozdravljenja, ako nisu dobili posebno odobrenje za ostanak.⁶⁸

⁶⁰ GRAH, Izvještaji pulskih biskupa, 38.-64.

⁶¹ Isto, 58.

⁶² Podatak o hospitalima odnosi na austrijski dio biskupije; GRAH, Izvještaji pulskih biskupa, 58.

⁶³ GRAH, Izvještaji pulskih biskupa, 65.-66.

⁶⁴ SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 386.; Za područje Labinštine u literaturi se navodi još jedan hospital (“Un Ospitale degli infermi”) i to u Nedeščini, osnovan 1485. godine. Međutim, autori istinitost svog navoda ne potvrđuju ni izvorima ni literaturom. Vidi: TONKOVIĆ - RUDELIĆ - PAIĆ - BARTOLIĆ, Konture, 222.-223.

⁶⁵ Josip Antun BATEL, *Annali dei castelli di Barbana e Rachele nell'Istria*, str. 14., (navedeni rukopis J. A. Batela, načelnika Barbana 1861. godine, čuva se u njegovoj ostavštini u Arhivu HAZU u Zagrebu); SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 388.

⁶⁶ Primjerice, svojom oporukom od 16. 3. 1568. Marina Forlan iz Barbana ostavlja za otvaranje novog hospitala bačvu vina, župan Simon Lescić oporukom od 1. 4. 1568. ostavlja hospitalu 5 dukata, Juraj Poldrug 1572. godine ostavlja prihode od najma goveda, Lucrezia Decian 1613. ostavlja hospitalu jednu deku, Giacomina, žena Balda Zriavca, svojom, pak, oporukom iz 1616. sva svoja dobra ostavlja crkvi Sv. Nikole, obvezujući je da pomaže nemoćnima u hospitalu. Budući da je barbanski arhiv izgorio u požaru 1892., ove su nam oporuke sačuvane zahvaljujući Josipu Antunu BATELU, koji ih je zapisao u svojim analima: *Annali dei castelli di Barbana e Rachele nell'Istria*, str. 13.-19. (rukopis u Arhivu HAZU).

⁶⁷ SCHIAVUZZI, Le istituzioni, 388.

⁶⁸ B. VUČETIĆ, “Knjiga terminacija feudalne jurisdikcije Barban - Rakalj (1576 - 1743)”, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, II., Rijeka 1954., str. 130.; GLESINGER, Prilozi, 126.

Pazinski hospital osnovan je sredinom 16. stoljeća. Naime, Giovanni Mosconi,⁶⁹ sva svoja dobra i kuće, koje je posjedovao u Grofoviji, oporučno namjenjuje osnivanju hospitala za bolesne i siromašne.⁷⁰ Zahvaljujući njegovu legatu hospital je osnovan 1544. godine.⁷¹ Interese hospitala štitala je, uz obitelj Mosconi, i pazinska komuna, postavivši priora za upravitelja hospitala,⁷² koji se brinuo za njegovo pravilno poslovanje. U prvoj polovici 17. stoljeća bilo je pokušaja da hospitalom upravljaju redovnici, međutim pazinski su se suci i vijećnici pobunili, nastojeći dokazati da hospital pripada komuni. Stoga je uprava hospitalom ipak ostala u rukama komune, pod budnim okom kapetana.⁷³ Porečki biskupi u svojim relacijama ne spominju taj hospital,⁷⁴ vjerojatno zato što se o njegovom poslovanju brinula komuna, a ne neka bratovština ili, pak, redovnici, ali ne spominje ni druge hospitale na području Pazinštine. Tek porečki biskup Gasparo Negri (1742.-1778.) u svojem izvještaju Svetoj Stolici iz 1748. godine navodi da u mletačkom području svoje biskupije nema uvid u poslovanje bratovština i hospitala, a da u austrijskom dijelu ima pravo uvida u njihovo poslovanje.⁷⁵ Međutim, unatoč svojem pravu uvida u poslovanje hospitala i bratovština u austrijskom dijelu Istre, odnosno na području Pazinske grofovije, biskup o njihovom djelovanju ne donosi nikakve podatke.⁷⁶ No, spomenuti njegov navod upućuje da je na području Pazina, odnosno onog dijela Pazinštine koji je bio pod jurisdikcijom porečkog biskupa, postojao nekakav hospital, ili čak više njih. O njihovu osnutku i djelovanju nemamo podataka, a njihovo postojanje ne spominju ni raniji biskupi.

⁶⁹ Giovanni Mosconi bio je sin bogatog bergamskog trgovca Alessia Mosconija, koji je, doselivši se u Pazin kupio grofoviju i bio njezin feudatar od 1534. do 1558. Alessiovi sinovi, Giovanni i Christophor, oko 1540. godine postaju simpatizeri protestantizma. Giovanni Mosconi oporukom 1541. svoja dobra namjenjuje osnivanju hospitala u Pazinu; Cam. DE FRANCESCHI, "Storia documentata della Contea di Pisino" (dalje: Storia), AMSI, Venezia, 1963., 77.; GRAH, Izvještaji porečkih biskupa, 3.; usp. i KANDLER, Indicazioni. Postojanje tog pazinskog hospitala 1541., premda ne navode izvor spominju i TONKOVIĆ - RUDELIĆ - PAIĆ - BARTOLIĆ, Konture, 223.

⁷⁰ U hospitalu se treba brižljivo liječiti bolesnike, brinuti o starcima i siročadi, a dio je prihoda namijenjen i siromašnim djevojkama kao miraz za udaju. Vidi: DE FRANCESCHI, Storia, 77.

⁷¹ Kao potvrdu svojju tvrdnji DE FRANCESCHI, Storia, u prilogu donosi dokument koji se čuva u Državnom arhivu u Beču, ali i preslik kamene ploče koja je stajala na zgradi hospitala i na natpisu koje se može iščitati osnivač: Giovanni Mosconi (*Ioannes Mosconus*) i datum (*XXVII Aprilis extremum clausit diem MDXLIII*), vidi str. 77-78.

⁷² De Franceschi donosi i imena prvih priora od 1544. do 1572., a to su bili: Bartolomeo Krotendorfer (1545-1548); Giovanni Fabianich tj. Ivan Fabijanić (1547-1549); Giorgio Lustaller (1549-1550); Simone Luxetich (1551-1553); ponovno I. Fabijanić (1554-1556); Gregorio Romaz (1557); Andrea Lizen (1558); Alessio Mosconi (1559-1563); Giovanni Sarschich ili Sarzig (1564-1571). De Franceschi navodi i njihovo novčano poslovanje, navodeći da se podaci nalaze u originalima koji se čuvaju u Državnom arhivu u Pazinu, međutim ne navodi nikakvu signaturu; DE FRANCESCHI, Storia, 78.-79. Grah navodi da je već spomenuti Gračičanin Ivan Fabijanić, koji je zajedno sa svojim sumještaninom Franjom Hlajem prigrio ideje protestantizma, bio 1571. "upravitelj hospicija Mosconi u Pazinu", ali De Franceschi ga ne spominje kao priora navedenog hospitala te godine, već u dva ranija mandata. Vidi: I. GRAH, "Izvještaji pićanskih biskupa Svetoj Stolici" (dalje: Izvještaji pićanskih biskupa), CCP, 6., 24., bilj. 72.

⁷³ Godine 1623. riječki augustinci nastojali su dobiti od cara Ferdinanda II. hospital Mosconi, posvećen Sv. Antunu, u zamjenu za svoj samostan u *Judenburgu*, međutim zbog žestokog protivljenja pazinske komune nisu uspjeli. Sličan je pokušaj bio i 1636. kada su hospitalci, odnosno ivanovci, koji su vodili hospital Sv. Justa u Trstu, nastojali kod careva sina, kralja Ferdinanda III., dobiti pazinski hospital. Međutim, i taj je pokušaj izazvao negodovanja te ga ni oni nisu dobili. De Franceschi za ove pokušaje donosi potvrdu dokumenata, koji se čuvaju u Državnom arhivu u Beču, a objavljuje i njihov sadržaj: C. DE FRANCESCHI, Storia, 79.

⁷⁴ GRAH, Pazinski kraj, 202.-213.; isti, Izvještaji porečkih biskupa, 2.-42.

⁷⁵ Mletačka republika nastojala je od 1579. godine nadalje podčiniti sve bratovštine i crkvenu imovinu državnoj kontroli, nametnuti svuda laičke upravitelje te zabraniti kleru uplitanje u imovinsko-pravne poslove, a biskupu nadzor. Sukladno crkvenim propisima, biskupi su bili dužni za vrijeme kanonskoga pohoda župa pregledati poslovanje svih laičkih ustanova. Međutim mletački su državni propisi to zabranjivali, dok su austrijski naređivali. Usp. GRAH, Pazinski kraj, 214. i ISTI, Izvještaji novigradskih biskupa, 69.

⁷⁶ GRAH, Pazinski kraj, 214.

Pićanski biskup Antonio Marenzi (1637.-1646.) u relaciji Svetoj Stolici iz 1644. godine izričito navodi da na području njegove biskupije nema hospitala za prosjake, te dodaje, da prosjaka gotovo i nema, jer je narod radin i više voli raditi negoli prosjačiti.⁷⁷ Njegov nasljednik, biskup Francesco Vaccano (1649.-1663.) u svojoj relaciji (1661.) također ne navodi postojanje hospitala. Štoviše, on se i žali da u njegovoj biskupiji “nema liječnika, ni kirurga, ni ljekarne”. Navodeći svoje prihode, kaže da njima, uz ostalo, mora uzdržavati i hodočasnike, prolaznike i prosjake. Ovaj navod upućuje da je postojala potreba za otvaranjem karitativne ustanove, koja bi se skrbrila o hodočasnici i prosjacima, tim više što biskup u svojim relacijama upozoravao da se u biskupiji osjećaju posljedice turskih provala, mletačkih haranja te krvave bune koja je u Pazinskoj grofoviji izbila neposredno nakon njegova preuzimanja biskupije, a završnicu je imala u Pićnu.⁷⁸

Schiavuzzi navodi da je hospital svetog Ciprijana u Motovunu, namijenjen zbrinjavanju siromaha i siročadi,⁷⁹ osnovan vrlo davno (“*data da tempo antico*”), a Grah pretpostavlja da je “morao biti vrlo starog datuma”, jer se djelovanje liječnika spominje već 1330. godine, te da je “vrlo drevnog podrijetla” bila i Bratovština hospitala Svetog Ciprijana,⁸⁰ ukinuta 1806. Grah također navodi da je hospital novčanom pomoći sudjelovao kod gradnje crkve i samostana 1584. godine.⁸¹ Hospital je početkom 17. st. bio u vrlo lošem stanju te je restauriran 1622. godine. Osim hospitala u Motovunu je postojao i *ksenodokij*,⁸² koji se skrbio za hodočasnike. Restauriran je sredinom 17. st., točnije 1651. godine. Taj je *ksenodokij* postojao i ranije, a Grah čak navodi da je i stariji od hospitala.⁸³ O njemu se skrbrila bratovština Sv. Marka.⁸⁴

U Grožnjanu je 1646. godine osnovan hospital za siromahe.⁸⁵ Naime, hospital je utemeljen zahvaljujući zadužbini Armana, koji svojom oporukom ostavlja dvije kuće da bi se mogle zbrinuti tri siromašne obitelji.⁸⁶ Nažalost novigradski biskupi u svojim relacijama Svetoj Stolici ne spominju navedeni hospital, pa o njemu nemamo nikakvih dodatnih podataka.⁸⁷ Međutim, već spominjani biskup Nicolo Gabrielli, u svojoj drugoj relaciji (1687.) navodi da je u kaštelu Završje, nedaleko Grožnjana, “prije sto godina biskup Darmini osigurao prihode za drugog kapelana osnivanjem mansionarije od dobara utrnutog hospitala, koji je ranije djelovao u kaštelu”.⁸⁸

⁷⁷ GRAH, Pazinski kraj, 208.; ISTI, Izvještaji pićanskih biskupa, 6.

⁷⁸ GRAH, Izvještaji pićanskih biskupa, 7.; ISTI, Pazinski kraj, 209. O buni vidi i: M. BERTOŠA, “Mletačke arhivske vijesti o buni seljaka u pazinskoj grofoviji godine 1653.”, *VHARIP*, XVIII, Rijeka, 1973., 153.-160.; I. GRAH, “Nekoliko vijesti o Pićanskoj buni 1653. godine u izvještajima pićanskih biskupa”, *VHARIP*, XXI, Rijeka, 1977., 351.-354.

⁷⁹ SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 387. Usp.: ERCEG, *O zdravstvenim*, (dok. br.1), 180.; GLESINGER, *Prilozi*, 127.

⁸⁰ GRAH, Pazinski kraj, 214.

⁸¹ GRAH, Pazinski kraj, 205., 214.

⁸² O motovunskom se hospitalu u literaturi nalaze i dosta proturječni podaci. Jedni autori, naime, misle da su obje ustanove, hospital i *ksenodokij*, osnovane 1622., odnosno 1651. (usp. GLESINGER, *Prilozi*, 127.), a drugi drže da su mnogo starije (usp. SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 387. i GRAH, Pazinski kraj, 214.). Treći, pak, drže da je za mletačke vladavine u Motovunu postojao samo jedan hospital, koji je bio namijenjen samo motovunskim građanima. Prema ovom je sudu taj hospital 1615. dobio ulogu hospicija, tj. ustanove za zbrinjavanje iznemoglih i siromašnih građana i putnika (vidi: L. MORTEANI, *Storia di Montona*, Trieste, 1895., 197.).

⁸³ GRAH, Pazinski kraj, 214.

⁸⁴ SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 387.; ERCEG, *O zdravstvenim*, (dok. br.1), 182.

⁸⁵ SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 387.; ERCEG, *O zdravstvenim*, (dok. br.1), 182.; GLESINGER, *Prilozi*, 127.

⁸⁶ SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 387.; ERCEG, *O zdravstvenim*, (dok. br.1), 182.; GLESINGER, *Prilozi*, 127.

⁸⁷ GRAH, Izvještaji novigradskih biskupa, 63.-93.

⁸⁸ Giorgio Darmini bio je novigradski biskup od 1655. do 1670.; a stotinu godina prije biskupa Nicole Gabriellija novigradskom je biskupijom ravnao biskup Antonio Saraceno (1582.-1606.), stoga nije potpuno jasno na kojeg biskupa Gabrielli ovdje misli. Međutim, budući da biskup u relaciji spominje hospital, očito je da je u njegovo doba o hospitalu postojala još barem uspomena. Usp.: GRAH, Izvještaji novigradskih biskupa, 63.-93., posebno 88.

Ovaj navod upućuje, dakle, na to da je i ovdje nekad postojao hospital, no o njemu također nemamo nikakvih drugih podataka. U relacijama Nicole Gabriellija nailazimo i na podatak o hospitalu u Bujama.⁸⁹ Biskup, naime, navodi da hospital pruža gostoprimstvo bolesnicima te strancima i prolaznicima, odnosno hodočasniciima koji hodočaste crkvi Gospe od milosrđa, te dodaje da grad, uz hospital, ima i primalje i liječnika.⁹⁰ U izvorima nailazimo i na hospital u Buzetu, koji je, prema dokumentima koje nam donosi Erceg, djelovao od 1597. godine, te se mogao skrbiti za 6 siromašnih muškaraca ili žena.⁹¹ Međutim, čini se da je hospital u Buzetu postojao barem stotinjak godina ranije. Naime, među oporukama u notarskoj knjizi buzetskog notara Martina Sotolića (Martini Sotolich) pronalazimo u oporuci pok. Ellene iz 1492. godine darivanje buzetskog hospitala.⁹²

Premda su izvori i literatura o istarskim hospitalima, kako smo već na početku naglasili, vrlo šturi, ipak i na temelju postojećih podataka možemo dobiti barem djelomičnu sliku o njima. Oni se, dakle, u Istri javljaju otprilike od 11. stoljeća, te njihovo djelovanje možemo pratiti dalje tijekom čitavog daljnjeg srednjeg vijeka i ranog novog vijeka, pa i kasnije. Na temelju donesenih podataka jasno se razabire da se najstariji hospitali, obično vezani uz redove benediktinaca, templara i ivanovaca, javljaju izvan gradskih zidina, da bi potom, kad o njima preuzimaju brigu bratovštine i komune prešli u gradove, gdje i ostaju. Spomenuti trend nije specifičan samo za Istru, nego i za ostale dijelove Europe. Prema podacima kojima raspoložemo može se zaključiti da se prvi hospitali u Istri javljaju obično uz njezinu zapadnu obalu, najprije izvan gradova, a zatim i u gradovima, a krajem srednjeg vijeka i u ranom novom vijeku nalazimo ih i u unutrašnjosti Istre. No, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da i u ranijem razdoblju hospitali nisu postojali u unutrašnjosti Istre, međutim, trenutno to ne možemo potkrijepiti izvorima. Zanimljivo je i to da Bratovštinu Sv. Duha, koja ima važnu ulogu u upravljanju hospitalima u Italiji i Dalmaciji, u Istri ne pronalazimo u takvoj ulozi.⁹³ Naime, u Istri su također, bratovštine osnivale hospitale i upravljale njima, ali bile su to druge bratovštine, a ne Bratovština Sv. Duha.⁹⁴

U radu nismo posebno motrili razlike u mletačkom i austrijskom dijelu Istre, jer ta granica nije bila stalna, pa su se određena mjesta u jednom trenutku nalazila pod mletačkom, a u drugom pod austrijskom vlašću. U nekim je, pak, mjestima granica prolazila i kroz samo mjesto.⁹⁵ Također, hospitale nismo navodili ni prema biskupijama. Naime, tijekom stoljeća i nemirnih

⁸⁹ Radi se o 8. (1702.), 9. (1705.), 10. (1708.), 11. (1711.) i 12. (1715.) relaciji. Vidi: GRAH, Izvještaji novigradskih biskupa, 79. te 84.-86.

⁹⁰ GRAH, Izvještaji novigradskih biskupa, 85.-86.

⁹¹ ERCEG, O zdravstvenim, (dok. br.1), 180.

⁹² M. ZJAČIĆ, "Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića (Registrum imbreviaturarum Martini Sotolich notarii Pinguentini) 1492-1517. godine", *Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium*, XIII, JAZU, Zagreb, 1979., str. 318.-319.: *Testamentum quondam Ellene, filie Drascic: ... et ordinavit hospitali de Pinguento vnam coperturam siue pognauam grixeam triplicem pro anima sua.*

⁹³ D. KARBIĆ, *Marginalne grupe*, 43.-76.; B. PULLAN, "Support and redeem: charity and poor relief in Italian cities from the fourteenth to the seventeenth century", *Continuity and Change*, 5., 1990, 177-207.; G. B. RISSE, *Mending Bodies, Saving Souls, A History of Hospitals*, Oxford, 1999., 177.; J. HENDERSON, "The parish and the poor in Florence at the time of the Black death: the case of S. Frediano", *Continuity and Change*, 3., 1988., 247-272.; Š. KORDIĆ, "Sveci zaštitnici zdravlja u starom Trogiru", *Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru, Trogir, 1973.*, 99.-110.; M. D. GRMEK, "Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru", *Liječnički vjesnik*, 72. (4.-5.) 1950., 178. - 184.

⁹⁴ Zašto je tako, trebalo bi utvrditi daljnjim istraživanjima.

⁹⁵ Vidi: GRAH, Pazinski kraj, 201. i posebno M. BERTOŠA, *Istra u doba Venecije*, Pula, Žakan Juri, 1995.

vremena uz mletačko-austrijsku granicu, mijenjale su se i granice istarskih biskupija, te smo mislili da bi i to načelo moglo dovesti do zabuna.⁹⁶ Stoga smo hospitale pokušali locirati navodeći najprije najstarije, koji se javljaju izvan gradskih zidina još u tzv. benediktinskom dobu, a zatim hospitale templara i ivanovaca, te nakon toga hospitale koji su bili smješteni unutar gradova.⁹⁷ Ponajprije smo se pozabavili onim hospitalima koji su bili smješteni u obalnim mjestima, a zatim i hospitalima u unutrašnjosti, koji se obično pojavljuju kasnije i o kojima posjedujemo šturije podatke. Razlike na mletačkom i austrijskom području, ili, pak, razlike u biskupijama navodili smo samo onda kada smo procijenili da to nameću postojeći podaci iz izvora i literature.

U radu je izostavljeno područje istočne Istre, odnosno Liburnije, koje tek očekuje sustavnije istraživanje. Hospitale koje smo uspjeli obuhvatiti radom zapravo su samo djelići mozaika.⁹⁸ Za upotpunjenje tog mozaika, koji bi trebao dati potpuniju sliku o istarskim hospitalima, potrebna su buduća sustavna istraživanja cjelokupne medijevalne i ranonovovjekovne dokumentacije vezane za Istru, a koja se nalazi raspršena po mnogim domaćim i stranim arhivima. Nastojat ćemo skupljati djeliće mozaika da bismo upotpunili već postojeću sliku o istarskim hospitalima.

Charitable institutions in Istria during the medieval and the early modern ages

The article gives a list of institutions in Istria which took care about helpless and sick persons during the medieval and the early modern ages, until the 17th century. An elaborate research about this type of institutions does not exist, and the most comprehensive work on this subjects dates from the late 19th century (Schiavuzzi). After that several historians also gave some information about this subject, but it was never a central part of their research. This article used date from previous researches and also new archival documents. Furthermore, it gives information about the founders of charitable institutions (church orders, fraternities, urban communities). In Istria, as in other parts of Europe, charitable institutions located outside towns were founded by church orders (Benedictine, Templars, Order of St. John). Those located in towns were founded by fraternities, town's administration or by certain individuals. Archival sources and literature use various names for charitable institutions (*hospital*, *hospicij*, *ksenodokij*) and the article points out that in some cases different terms were used for the indentical type of institution. This article does not cover eastern part of Istria, and history of charitable institutions in that area requires further research.

⁹⁶ Kratak pregled o područjima jurisdikcije istarskih biskupija vidi u: D. NEŽIĆ, *Iz istarske crkvene povijesti*, Pazin, 2000., posebice str. 9.-14.; GRAH, Pazinski kraj, 201.-202.; ISTI, Izvještaji pićanskih biskupa, 1.

⁹⁷ DOBRONIĆ, Posjedi, 84.

⁹⁸ Mnoga primorska istarska mjesta u srednjem vijeku imala su i lazarete (primjerice Buje, Kopar, Grožnjan, Rovinj), na koje se u ovom radu nismo osvrtni, jer oni i nisu tema ovoga rada. Vidi: SCHIAVUZZI, *Le istituzioni*, 394.; GLESINGER, *Prilozi*, 127.